

פרק מתוך: וילאית ביירות¹

מוחמד בהג'ת ורפיק אל-תמימי

לכיוון מלפס

דמעוטינו ניגרו כשנאלצנו להתרחק מקלקיליה בטרם עת. בתוך זמן קצר נשתנתה הסביבה לחלוטין, ואנו התקדמנו על פני דרך חולית שמצדיה שיחי צבר. בפניהם של כל הנקרים בדרכנו ראינו סימני גרענת או עיוורון. השמש החזקה חרכה כל מה שפגעה בו, ומדי פעם ראינו בדרך שדות זרועים אבטיחים ושומשום. כך עברו עלינו שעתיים. הגענו לקצה הדרומי של וילאית ביירות, ועוד מעט נעבור לשטח לִנְאָא אל־קַדֵס (מחוז ירושלים). התחלנו לראות שינוי ניכר בחקלאות וחיפשנו במוחנו אחר הסיבות והגורמים לכך, עד שאחד מהחברים הסב את תשומת לבנו באומרו: "האם איננו מתקרבים אל הקולוניות של היהודים?"² דברים אלו עוררו אותנו. אכן, היינו בדרכנו אל מלבס. חיכינו בכיליון עיניים לחזות מקרוב בנחישות היהודים ובכישרונם. נראה לנו בבירור שיד חרוצה עובדת בשטחים אלו. בלי שנתבקש, החל העגלון הקטן שלנו לתת לנו את ההסברים הנחוצים, וכך אמר: "כל האדמות הללו היו של המוסלמים, אבל הן לא היו מסודרות בצורה כזאת. היום הן עברו לידי היהודים, ותראו כמה יפות הן נהיו". אחר כך נאנח, נשם נשימה מעמקי לבו ואמר: "היהודים קונים בהדרגה את האדמות הללו ומגרשים מהן את המוסלמים. עד עכשיו הם גירשו אותם, אבל השיח' רבאח לא ויתר להם על אדמותיו". הוא הצביע בידו ואמר: "הגן

1 וילאית ביירות (ביירות: מטבעת אל-אקבאל, 1917). הספר יראה אור בסדרת **מכתוב** בהוצאת מכון ון ליר בשנת 2024. תרגום מערבית: עדו כהן; עריכת תרגום: נעמה בן זאב, צאלח עלי סואעד וג'וזארה בדר; עריכת לשון: אמירה בנימיני-נבו; עריכה אקדמית ואחרית דבר: אבי רובין. התעתיק של שמות ומושגים בערבית בקטע המובא להלן הותאם לשיטת התעתיק הנהוגה בג'מאעה, והיא שונה במקצת משיטת התעתיק הנהוגה בסדרת **מכתוב**. חלק מהערות השוליים המובאות כאן תורגמו מתוך מהדורה מוערת של הספר, שראתה אור בשנת 2000. ערכו: ז'היר ע'נאאם, עבד אל-לטיף ע'נאאם ומוחמד עבד אל-כרים מחאפטה (עמאן: אל-שרפה אל-ג'דידה אל-טבאעה ואל-תג'ליד).

2 הערה על התרגום: המילה המקורית שבה משתמשים הכותבים היא *مستعمرة*, **מְסַתְעַמְרָה**, ובמקרה זה: *المستعمرات اليهودية*, **אל־מְסַתְעַמְרָאֵת אלייהודיה**. לעיתים מתורגמת **מְסַתְעַמְרָה** בספרות "קולוניה" ולעיתים "מושבה". בספר נבחרה המילה קולוניה, אשר ההקשר שלה בעברית דומה לזה של **מְסַתְעַמְרָה** בערבית. על כן משמשת המילה "קולוניה" גם בתיאור זיכרון יעקב, ראש פינה ומושבות אחרות.

הגדול הזה שאתם רואים מרחוק, והאדמות הנרחבות והארמון הגדול הם שלו, ומלבס מאחוריהם".

מילותיו המעטות של העגלון היו התלונה והזעקה החזקות ביותר, אבל הוא סיפר את הדברים כסיפור, בלי לדעת עד כמה מילותיו פוצעות את לבנו.

"האם תרצו שאקח אתכם אל השיח' רבאח?"

הסכמנו כולנו להצעתו בלי הרהור נוסף. נכנסנו לדרך מוצלת אפופת ריח טוב, שאזוביון ועצי צפצפה קישטו את שוליה. אחר כך ירדנו אל שפת נחל ובו מים צלולים, שזרם בין עצי התפוז, השקד והתמר, ויצר בזרימתו מפלים נאים, ומשם ראינו את הארמון. סבבנו את הארמון, הגן והטחנה, שנראו נטושים. לאחר שסיימנו הגיע השומר, ולא עשה דבר מלבד להיפרד מאיתנו לשלום. אני מודה שאי אפשר למצוא בכל רחבי סוריה מבואה הרמונית מזו.

מַלְבָּס

1. בכניסתנו למלבס

דרך הכניסה למלבס ארכה שעה, לפעמים ישרה ולפעמים מתעקלת, כך שהיא דומה לקנים נסתרים. לא יכולנו למצוא בדרך אפילו אבן זעירה. גלגלי העגלה ריחפו מעל תוליות העפר והתקדמו בלי קול או רחש. הרגשנו שאנו במקום הנהדר והמיוחד ביותר בפלסטין. בשולי הדרך הצטחקו עצי אורן רעננים, ירוקים, ופרדסי תפוז ולימון משכו עין בהרמוניה שלהם. מה גדולות התקוות של העובדים במקומות אלו, ומה רבה הזיעה שניגרה ממצחם. ראינו איזון ותואם מושלמים בין כל סוגי הצמחייה הגדלים בדרך, כגון אזוביון, עצי איקליפטוס ואורן ושיחים נחמדים, עדינים ויפים, ובין כל עצי הפרדסים, עד הקטן שבעצי המנדרינה (מנדרינת "יוסף אפנדי"). כל הדרך דמתה לגן ירוק, והפרדסים נתחמו בגדר, שהוקמה בקפידה ובתשומת לב רבה, כך שפנים הפרדס ייראה בשלמותו מבעד לאותם מעברים טבעיים. בדרך כלל יש בכניסה לפרדס דרך ארוכה מחופה בחצץ דק, ובסופה מבנה עץ קטן ושחור אבל נאה. לצדו לול תרנגולות ומנוע קיטור לשאיבת מים, ובשולי הפרדס אפשר לראות צינורות מתכת עבים. עברו שעתיים משעת הצוהריים, והשמש שלחה את קרניה החורכות אל החולות, שהאדימו והצהיבו חליפות, ועלה מהם ריח חול ואבק, שהתמזג בריח אורנים מאותן נטיעות נישאות, ומכל זה נוצר מחזה פיוטי שובה לבבות.

לא נתקלנו באיש, והשתוקקנו לראות אחד מאותם עובדים שביצעו עבודה נהדרת זו. ראינו בצד אדם יושב בצל עץ תפוז, ראשו מכוסה כובע גדול, לבוש חולצת עבודה ומכנסי עני, רגליו עירומות, לבוש ממש כמו כפרי. אחר כך ראינו בצד השני נערה זהובת שיער שפניה ארגמניות, לבושה אפודה לבנה, וכמה ילדים בריאים, פניהם

לבנות מואדמות, והם כולם כפריים. חשנו נבוכים כשהבטנו בפניהם של בני משפחה זו; מה קרה לאנשים שהורגלנו לראותם? היכן אותם המונים תמימים הגוססים עקב אסונות של עוני ומחסור? הסתכלנו זה על זה ובמבטינו סימני שאלה ותהייה. האם אין זו ארצנו? האם מקומות אלו אינם שייכים לאדמתנו? עגלתנו המשיכה להתקדם עד שנראו לפנינו עצי איקליפטוס, וחזותינו נמלאו אוויר צה ונעים. אחרי רחבה חולית התגלה לפנינו יער אורנים נחמד, והבתים האדומים ניצבו בשולי הדרך. זוהי מלבס.

2. מקומה של מלבס, מראה כללי ופנים היישוב

העגלה עצרה מול שער נאה נושא כיתוב בעברית. ירדנו ממנה ונכנסנו כנהוג בדרך צרה ומוצלת, שבצדיה שיחי ורדים, אורנים ויסמין, ובה פרחים בעלי עלים נאים. לבסוף הגענו לבניין יפה מאוד, שאת סביבותיו מקשטים עצי לימון ותפוז. הבטנו אל מלוננו החדש והשקט בפליאה, ובעל המלון, זקן יהודי, קיבל את פנינו בחיוך. תשישותנו וסבלנו התפוגגו כמעט סביב השולחן שניצב בסלון, מכוסה מפה לבנה נקייה. בית ההארכה היה נפלא ביותר, ומכל החלונות נשקפו נופים ירוקים ונאים. מה יפה ישוב ירוק ותרבותי זה. עם זאת, היה ריחוק רב בינינו לבין השוכנים במקום כי כל אחד מהם הביט בנו בזרות, וגם אנו הבטנו בהם כך. הדבר הראשון שלמדנו במלבס היה המילה "שלום", וברכתם לזותה בהרצנת ראש קלה, שגרמה לנו הנאה. הרגשנו רצון עז להסתובב ביישוב ולהתערב יותר בין התושבים, אך מפני חוס השמש העז לא העזנו לעשות כן. לקראת ערב יצאנו להסתובב ביישוב בליווי המוח'תאר.

היישוב בנוי בצורה אופקית ישרה ונוכל לתארו במילים ספורות. דרכים חוליות ובתים חדישים צבועים ניצבים בין עצים ירוקים רעננים. מכל מקום הכפר הוא פרי יצירה של ידיים מוכשרות, ונראה לנו שסקירת היישוב בזמן קצר היא בלתי אפשרית. הלכנו בדרך ארוכה ונתקלנו בדרכים ניצבות לה. הבנו שהיישוב בנוי לפי תוכנית הנדסית ומחולק לריבועים בקווים ניצבים במרווחים קצובים. הבתים במלבס אינם חסרי חלונות ואינם אטומים לכניסת אוויר ואור מטהר, והם אינם דומים לגושי העפר הלחים המלוכלכים. מה רב כישרונו של הידיים החסכוניות שבנו את הבתים הקטנים, מחציתם עשויה עץ, בעלי רעפים אדומים, ובהם שני חדרים או שלושה או יותר. בתים אלה עדינים ומושכים את תשומת הלב ברעפים היפים שלהם, בצבעיהם ובווילונותיהם הנאים. יתרה מזו, ההתאמה וההרמוניה בסגנון הבנייה מרשימות מאוד: אשנב בסגנון ערבי, גג המזכיר בתים הודו-סיניים, וחזית הכוללת את מיטב עיטורי המערב – הכול פשוט והכול יפה.

כל הבתים הקטנים הללו צבועים בצבעים נאים ותואמים. הבתים מופרדים זה מזה בעצי צפצפה גזומים, בעצי איקליפטוס או בתיל. לעיתים אין דבר המפריד בין הבתים, ואין אפילו מנעולים בחלונות ובדלתות. מה רב האמון ההדדי בקרב תושבי המקום!

לכל בית גינה שגדלים בה פרחים שונים, צמחים נאים ועצי פרי. בין הגינות יש כלובים קטנים לתרנגולות ותרנגולות מנתרות.

במקומות שונים ביישוב הוקמו מקומות בילוי, ובמרכז יש מקום למזיקה וסביבו מחיצות צבעוניות נאות.

תוך כדי סיבובנו ביישוב ראינו מבנה גדול, שעל שערו תלוי לוח אלומיניום ועליו כתובות מילים עבריות רבות, ומתוכו נשמעו קולות המולה ומהומה. המוח'תאר סיפר לנו שהתושבים מקיימים שם את מצוות הדת לכבוד יום השבת. עברנו את הבניין הגדול ואת בית הכנסת המסודר, ומראות הירק התמידו. הסדר והתואם לא נפקדו מכל דבר שהוא.

המוח'תאר הראה לנו בתים נעולים רבים ואמר שאלו חנויות היישוב, אך הן סגורות היום. מה נאות החנויות, וכמה מאושרים התושבים כאן. כמה מאושרות המשפחות היושבות מול בתיהן או מהלכות ברחובות המוצלים. בייחוד אותם ילדים בניקיונם המושלם, באפודותיהם המסודרות ובבגדיהם הלבנים. חג כללי במלבס, כל המלאכות ביישוב שבתו לחלוטין, והקטנים והגדולים לבשו בגדים נקיים לכבוד שבת. לאחר זמן מה נסתיימה התפילה בציבור, וכל התושבים החלו לפסוע בדרך העוברת בחולות הנקיים, ועל פניהם הבעות רוח וכבוד. אינך שומע סביבך אלא אמירות "שלום". עובר מולך פרוש יהודי במגבעתו הגדולה, בבגדיו הישנים ובשערו הארוך, ובידו ספר תורה או תלמוד. אחר כך עובר צעיר נוסף במגבעת, ולידו ילדיו הנקיים וזוגתו הרחומה. אחריהם קבוצת צעירות המחליפות דברי נועם, או קבוצת ילדים שגילם אינו עולה על שמונה או עשר, והם צוחקים ומתלוצצים.

כל דבר במלבס שונה מן המצופה, וכל דבר מעבר לדמיון. שאלתנו הראשונה קיבלה כעת צורה מכאיבה: האם היישוב הזה שלנו? כל מקום שתיתן בו את עיניך, נושבת ממנו רוח עברית עזה. כל הפרסומות בעברית; לשונותיהן של הבריות דוברות מילים עבריות בלבד בעיקשות מוחלטת. אפילו שלטי ההכוונה כתובים עברית. כל התכשיטים המעטרים את חזות הנשים נושאים מילים עבריות. מכל צד ועבר אין דבר מלבד עברית. הפנים עבריות כולן. החמה, הגולשת מצמרות עצי האיכליפטוס ומזהיבה את הבתים, הגינות והפרדסים בקרניה הזהובות, מכריזה על קצו של יום שבת באותה קולוניה עברית.

רק ירד הערב ומייד נתחדשו החיים ביישוב, צהלות שמחה עלו מגרונות היהודים, ששמרו על שקט ושלווה זה עשרים וארבע שעות. החנויות נפתחו, הזקנים התכופפו לפני נרותיהם ומנורותיהם בתפילתם, הנערות החלו בעבודתן, בעיקר בענייני מכירות. תנועה חדשה זו נמשכה כמה שעות תחת עצי היישוב. כאשר שבנו למלון, עדיין הדהדו באוזנינו צלילי השפה העברית. ישבנו סביב השולחן, שריח שמן שומשום עלה ממנו, ואכלנו את אשר הוכן עבורנו, אף שקיבתנו מאסה בזאת. כאשר השתרענו על מיטותינו

והנחנו את ראשינו על כרים יהודיים שגודלם כחצי מזרן, ביקשנו שינה שלווח, שתסיר מעלינו את הסבל והיגיעה המצטברים זה כמה ימים.

כאשר התעוררנו בבוקר, כבר התרוממה השמש זה זמן מעל האיִקליפטוסים ב"פתח תקווה" – התקווה היהודית, היא מלבס. הכפריים החרוצים לבשו בגדי עבודה, וגברים ונשים פנו אל פרדסיהם ואל שדותיהם. קצתם גררו עגלות ארוכות, פעמים ממלאים את הדרך ופעמים מותרים אותה ריקה. אור העתיד זרח מפניהם הצחוקות, ובעיניהם יכולת לקרוא את תקוותם המשותפת והכוללת. וכולם כאחד חוזרים על הדברים – נחיה יחדיו על האדמה הקדושה הזאת, וכך נחיה.

את המשפטים האלה דקלמו התושבים ביישוב הכולל ארבע מאות בתיים. בצירוף מקרים מוזר דפדף אחד החברים בפנקס שבכיסו ואמר: "הידעתם שהיום עשרה ביולי [יום חידוש החוקה]?" הבטנו החוצה ולא ראינו בשום מקום סימן לצבע אדום. אז הורכנו הראשים מולנו, ואותה שאלה עצמה קדחה במוחנו: האם ארץ זו היא שלנו? לאחר זמן קצר בא המוח'תאר היהודי והתחיל לדבר איתנו על לאומיותו ולאומיותם של תושבי מלבס ועל השתייכותם הלאומית. הנדנו בראשינו ואמרנו: האם אין זה טבעי?

3. המצב הכללי במלבס

3.1 חשיבות המקום

בחלקה הראשון של סקירתנו הצבענו על כך שחברת Jewish Colonization Association³ ושאר עשירי היהודים החלו ליישב את אדמת פלסטין. הם החליטו לחלק את הארץ לארבעה חלקים: חיפא-זמארין,⁴ יאפא-אל-ג'ודה,⁵ ע'אלילה אל-ספלא⁶-טפריא וע'אלילה אל-עליא⁷ או ג'אעונה⁸-צפד. הם חילקו את ההתיישבויות ואת ענייני

- 3 מוכר גם בשם "יק"א (מיידיש: יידישע קאלאניזאציע אסאציאסיע). בתרגום לעברית: החברה היהודית להתיישבות. בערבית: ג'מעית אל-אסתעמאר אל-יהודיה.
- 4 זמארין: כפר ערבי בקצאא חיפא (נפת חיפה), השוכן כשלושים וחמישה קילומטרים דרומית לחיפא. היהודים הקימו על אדמות הכפר את הקולוניה זיכרון יעקב. זוהי אחת הקולוניות היהודיות הוותיקות ביותר בפלסטין [הערת שוליים זו מתוך המהדורה המוערת].
- 5 אל-ג'ודה: יהודה, השם שבו קוראים היהודים לאזור ההררי שבמרכז פלסטין.
- 6 ע'אלילה אל-ספלא (הגליל התחתון): אזור השוכן בין הרי הגליל העליון בצפון למר'ג' אבן עאמר (עמק יזרעאל) בדרום [הערת שוליים זו מתוך המהדורה המוערת].
- 7 ע'אלילה אל-עליא (הגליל העליון): אזור המשתרע בחלקה הצפוני של פלסטין על רמה המתנשאת לגובה של כשמונה מאות מטר. עם הרי הגליל העליון אפשר למנות את ג'בל אל-ג'רמק (הר מירון) המתנשא לגובה 1208 מטר, ואת ג'בל אל-ערס ("הר הכלה", הוא הר הלל) המתנשא לגובה 1071 מטר. בין הרי הגליל העליון מפרידים כמה ערוצי נחלים, בהם ואדי אל-בצה (נחל בצת), אל-קרן (נחל כויב) ואל-צואעק [הערת שוליים זו מתוך המהדורה המוערת].
- 8 ג'אעונה: מכפרי קצאא צפד (נפת צפת). מרבית תושביו דרוזים. היהודים הקימו על אדמותיו

הכספים והחקלאות הקשורים אליהן לשלושה סניפים, הסניף הראשון מרכזו בחיפא (חיפה), השני ביאפא (יפו) והשלישי בכפר ג'אעונה בקצאא צפד (נפת צפת). שלושה מאזורים אלו נכללים במעגל חקירתנו ודרישתנו, כלומר בוילאית ביירות. אזור יאפא לא נכלל בפרובינציה, אבל מצאנו שיש חשיבות לחקר האזור, לצפייה בו ולתיאור הפעילויות החקלאיות וההתיישבותיות בו, ולו בקצרה. מכיוון שהיישובים המאוכלסים ביותר באזור הם ראשון לציון⁹ ומלבס (או "פתח תקווה", שפירושו התקווה היהודית), השוכן בגבול נפת בני צעב [במחוז שכם], העדפנו לבקר באחרון.

3.2 היסטוריה

יותר ממחצית האזור ההתיישבותי יאפא-אל-ג'ודה נטוע עצי פרי. בשנת 1913 היו באזור 630 הקטר (הקטר = עשרה דונם) פרדסי תפוזים, 1,600 הקטר שקדים, 950 הקטר כרמים ו-400 הקטר עצים שונים. ג'מעית אל-אסתעמאר אל-יהודיה (יק"א) הוציאה יותר מעשרה מיליון פרנק, נוסף על כספו של רוטשילד, לבניית קולוניות אלה ולפיתוחן. מאזור יאפא ומפרדסי זמארין וח'צירה (חדרה) נאספו בעונת 1912-1913 יותר מ-300,000 ארגזי תפוזים. מספר המתישבים באזור הגיע בשנת 1912 ל-2654 נפש. מספר זה אינו כולל את היהודים העצמאים שאינם עוסקים בחקלאות, אלא במסחר כללי. שטח קולוניה זו נע בין 200 ל-130,000 דונם [כך במקור].

לפני ייסוד מלבס, שהיא הנקודה החשובה ביותר באזור, באו לפלסטין עשרה אנשים מפולניה עם ברוך דינוביץ, מוח'תאר הכפר שהזכרנו קודם. היה זה לפני שלושים וחמש שנים. הם התיישבו בכפר יהודייה, במרחק שעה ממלבס של היום. סולומון, קופלמן ואדם נוסף, כולם מיהודי אל-קדס (ירושלים), קנו את אדמות מלבס בשם ארבעים או חמישים מהמתיישבים. הם החלו לעבוד עם אחיהם בייבוש הביצות שהיו שם ובהפיכתן לראויות לחקלאות ולמגורים. ראשית נטעו איקליפטוסים במקומות שונים בשטח, וכשחלק מהביצות יבשו, באו המתישבים היהודים והחלו בייסוד מלבס לפני שלושים ושלוש שנים. יהודי בשם משה סלור שרטט את תוכנית הישוב ובה שבעה רחובות, רוחב כל אחד בין עשרה לשנים עשר מטרים, ושמונה רחובות ברוחב שישה עד שמונה מטרים. אחר כך תיקנו את תוכנית הרחובות והחליטו שרוחב הסמטאות לא יפחת מעשרה מטרים. הם מנעו בניית בתים בניגוד לתוכנית ולשרטוט, ואם מוקם מבנה בניגוד לתוכנית, מועצת הישוב, הנקראת קומפניה, הורסת אותו מיד.

קולוניה בשם ראש פינה בשנת 1882. מספר תושביה בשנת 1917 עומד על כשמונה מאות נפש [הערת שוליים זו מתוך המהדורה המוערת].

9 רישון לוזיון (ראשון לציון): קולוניה יהודית שהוקמה בשנת 1882 על אדמות הכפר הערבי עיון קארה [הערת שוליים זו מתוך המהדורה המוערת].

3.3 שיטת המנהל

בעלי הנחלות נאספים מדי שנה במארס, בוחרים מועצה ליישוב ורושמים זאת בפרוטוקול. המועצה מורכבת משבעה חברים, אחד מהם עומד בראשה ואחר משמש מזכיר. מבנה ניהולי זה קיים ברוב הכפרים היהודיים. תפקיד המועצה לטפל בכל צורכי היישוב. המוח'תאר, שהוא אחד מחברי המועצה, מקבל חמש עשרה לירות עוסמאניות בחודש. המזכיר הראשון מקבל שש לירות והשני שלוש לירות. תושבי מלבס מונים ארבעת אלפים נפש, מהם 1324 שמוצאם מאירופה והם בעלי הקרקעות, והשאר בעלי מקצועות חופשיים. השפה המדוברת בין כלל התושבים האשכנזים היא היידיש, אחריה במקום השני הערבית, ויש בכפר דוברי גרמנית, צרפתית ואנגלית. כל בעלי הנחלות ביישוב הם עוסמאנים, חוץ משניים שהם אוסטרים. יש ביניהם מאה אנשים שחזרו לרוסיה עקב המלחמה. ראוי לציין שבעקבות הכרזת המלחמה הכוללת, החלו יהודים אלו לבקש נתינות בזה אחר זה לאחר שבעבר הגנו כולם בכל כוחם על נתינותם הזרה. מספרם של המעדיפים את הנתינות העוסמאנית במלבס בלבד מגיע לתשע מאות איש. הרוב המכריע של תושבי מלבס מורכב מיהודים שהיגרו מרוסיה, וישנם גם יהודים שבאו מגרמניה, מאוסטריה ומאמריקה. בעקבות הכרזת המלחמה עזבו את השטח העוסמאני מאה פועלים ששמרו על נתינותם הרוסית, והיגרו לאמריקה.

כאשר הוקם היישוב היו אדמות מלבס מוכות מגפה והפיצו מחלות קטלניות, אבל בזכות הוצאה של מיליונים הפכו הביצות מפיצות המחלות לגנים עשירים ומניבים ולכרי דשא נאים, משיבי נפש ומבריאים. אפילו הטיפוס, הכולרה, המלריה ושאר המחלות המידבקות, שהתפשטו בשנים 1912-1913 וקטלו במהירות בסביבה הזאת, לא עברו את ספה של מלבס. תושבי היישוב דואגים לניקיון רחובותיהם, ומספיק להצביע על המראה החיצוני של הבתים, הניצבים רחוקים זה מזה בין גנים ובוסתנים. התושבים מוציאים כסף שהם מקבלים מחברת ההתיישבות ומהברון רוטשילד, וכן סכום נמוך שהם אוספים ביניהם, על ניקיון היישוב וחיטויו ועל תאורה. עד להכרזת המלחמה האירו את היישוב שלושים פנסים מסוג "לוקס".

לפני שש או שבע שנים חפרו באר גדולה והתקינו מעליה משאבת קיטור, ובאמצעות צינורות ברזל הובילו מי שתייה לבתים. קניית המשאבה ובניית הבריכה עלו ארבע מאות לירות. היישוב מתקדם ומתפתח במהירות רבה, מספר התושבים לפני שלוש עשרה שנים לא עלה על שישים, והיום מספרם ארבעת אלפים. מחיר דונם אדמה באותה שנה לא עלה על כמה גרושים, ושווי היום 2500 פרנק.

3.4 ענייני החינוך

כל גבר ואישה במלבס יודעים קרוא וכתוב. הלימוד היסודי הוא חובה, ואין שום אפשרות להתחמק ממנו. ביישוב שני בתי ספר, אחד חילוני והשני דתי. הראשון מעורב, שגר

הלימוד השנתי בו מעשרים עד שמונים פרנק, ועשרים אחוזים מהתלמידים לומדים חינוך. מוצא משפחתו של מנהל בית הספר הוא מהעיר פאס, אך הוא נולד בדמשק. מכיוון שהוא נמצא בתפקיד ניהול זה שנים עשרה שנים, שכרו החודשי מגיע כיום למאתיים וחמישים פרנק, והוא גר בבית מרוהט ברהיטים נאים ללא שכר דירה. הוא מוסמך המכללה למורים באוטיי שבצרפת ונעזר בשבעה מורים, ששניים מהם למדו בגרמניה. המשכורת הנמוכה ביותר למורה נעה בין שבעים לשמונים פרנק. מספר הילדים הלומדים בבתי הספר הדתי והחילוני הוא שבע מאות, בבית הספר החילוני שני שלישים הם בנות ושליש בנים. אף שישנם הבדלים במטרות החינוכיות שאליהן שואפים שני בתי הספר, שני המוסדות מתחרים ביניהם בלימוד השפה העברית, בחיזוקה ובהפצתה.

4. המצב החברתי במלכס

4.1 סיווג היהודים, שפתם ואופיים

היהודים מתחלקים לשלוש קבוצות. הראשונה היא אשכנזים, כלומר יהודי הצפון, תושבי גרמניה, רוסיה, פולניה ורומניה. שפתם המקורית היא גרמנית שמעורבות בה מילים משפת הארץ שבה הם גרים עם מעט עברית. הנאורים שביהודים טוענים שמספר האשכנזים מגיע ל-13,000,000, המתחלקים כך:

רוסיה - 7,090,000; אמריקה - 2,000,000; אוסטריה והונגריה - 2,500,000; גרמניה - 620,000; תורכיה - 100,000; רומניה - 280,000; בריטניה - 250,000; צרפת - 100,000; הולנד - 60,000; ארגנטינה - 40,000; קנדה - 70,000; איטליה - 10,000; בולגריה - 10,000; מצרים - 50,000; דרום אפריקה - 40,000; שווייץ - 18,000; אוסטריה - 20,000; בלגיה - 15,000. סך הכול: 13,228,000.

הקבוצה השנייה היא הספרדים, היהודים שהיו תושבי ספרד. שפתם המקורית של הספרדים היא הספרדית, שבחלוף הזמן התערבבה בשפות אחרות.

הקבוצה השלישית של היהודים היא המוגרבים, היהודים ששוכנים בצפון אפריקה ובסוריה ושפתם ערבית. כמה מהמחברים מחשיבים את היהודים התימנים, הפרסים וכן את המוגרבים לענף גדול של הספרדים. מספרם של הספרדים עולה על מיליון וחצי, כמפורט להלן:

אמריקה - 300,000; אוסטריה והונגריה - 100,000; תורכיה - 300,000; בריטניה - 50,000; רומניה - 20,000; צרפת - 20,000; הולנד - 60,000; פאס (מרקו) - 110,000; יוון - 90,000; ארגנטינה - 50,000; קנדה - 10,000; אלג'יריה - 70,000; תוניסיה - 6,500; איטליה - 50,000; אתיופיה - 50,000; בולגריה - 40,000; מצרים - 45,000; דרום אפריקה - 10,000; איראן - 40,000; הודו - 20,000; שווייץ - 2,000; סרביה - 20,000; בלגיה - 15,000; אפגניסטן - 20,000; מקומות אחרים - 50,000. סך הכול: 1,612,000.

מי שחקרו את שפת האשכנזים אומרים שגילה שש מאות שנה, ואין לה חוקי דקדוק משום שמדברים בה רק פשוטי העם. לפני כמה שנים עשתה קבוצת לשונאים מאמצים לבסס את השפה על חוקים שיטתיים. כל מה שהשיגו היה לגזור את דינה של השפה לשכחה עולמית, שכן השפה איבדה את מהותה ואין לה קיום עצמאי. נוכל להצביע על אלה שעסקו בכך – ברוסיה היו אלו דיק, מנדלי מוכר ספרים ורבינוביץ', ששמו הספרותי שלום עליכם, וכן שלום אש. שפתם של הספרדים – גילה אינו עולה על 450 שנה, ואין לה חוקי דקדוק כתובים. לאשכנזים ולספרדים יש ספרות שעוברת בעל פה והיא כתובה בעברית. היא כוללת כמובן סיפורים, אגדות וחרוזים עממיים ותפילות ופיוטים דתיים. שיריהם מרבים להזכיר את ההגירה לפלסטין ותלונות של החלשים נגד עושקיהם ומדכאיהם. לאשכנזים יש שירים המשמשים בתפילתם כמו הפיוט הבא:

טל תגן לְרִצּוֹת אֲרֻצֶּךָ
 שִׁיתְנוּ בְרָכָה בְּדִיָּצֶךָ
 רוֹב דָּגָן וְתִירוֹשׁ בְּהַפְרִיצֶךָ
 קוֹמִים עֵיר בְּהַתְּפִצֶךָ, בְּטֹל:
 טל צִוּה שְׁנֵה טוֹבָה וּמַעֲטָרֶת
 פְּרֵי הָאָרֶץ לְגֹאֲזֵן וּלְתַפְאֲרֶת
 עֵיר כְּפִסְפָּה נוֹתֶרֶת
 שִׁימָה בְּיָדְךָ עֲטָרֶת. בְּטֹל:¹⁰

הם אומרים את הפיוט כאשר הם מבקשים גשם מהבורא יתעלה במהלך חג הפסח. הם מתחננים אליו שישפיע עליהם מחסדו ויחיה את האדמה. נכתבו פיוטים רבים בדומה לזה, החזן קורא אותם בבית הכנסת והציבור שר אחריו יחד. כאשר לאישיות היהודית, האשכנזים תושבי פלסטין וסוריה הם פיקחים ומוכשרים יותר מהספרדים, ואילו באירופה הספרדים פיקחים ומוכשרים יותר. הסיבה לכך היא שהאשכנזים באירופה נתונים בלחץ ובמצוקה. אף שהספרדים נבונים יותר, הם אינם מיטיבים לנצל את תבונתם. האשכנזים עקשנים מהספרדים, ולכל קבוצה עקרונות ושאיפות משלה. האשכנזים משגיחים יותר על ענייניהם ודואגים להם, יודעים את תפקידם והם בעלי תושייה וחזופים. לעומת זאת הספרדים זהירים וסתגלנים יותר ומסתפקים במאמץ מועט. מכאן עולה שהאשכנזים מתאמצים ופעילים יותר. אצל כולם כאחד, מלבד אצל המעמד הגבוה, אין טעם לחפש ניקיון. ונתעלם כאן מהחסכנות ומהקמצנות שבהן התפרסמו היהודים.

4.2 החיים במלכס

מכיוון שכל תושבי מלכס הם אשכנזים, הם דומים זה לזה מבחינת המאמץ והעבודה. אפשר להתייחס אל כולם כגוף אחד, ועם זאת, אפשר לחלק אותם לשניים על פי אורח חייהם, רווחתם ותרבותם. קיים הבדל ניכר בין חיי העשירים ובעלי האדמות ובין חיי הפועלים. העשירים חיים חיי מותרות ביישוב הנאה הזה. בתיהם מתהדרים במיטב הקישוטים והעישורים מבפנים ומבחוץ ומרוהטים בסגנון אירופי. אם בעל הבית עובד בפרדסו, הרי הוא אגרונום או בעל השכלה גבוהה ומבין את מהות החיים. אין פרדס ללא משאבת קיטור, בריכות וצינורות מים. אדמת היישוב עודנה בתולה ונקייה וניטעו בה אלפי עצי תפוז, שההכנסה השנתית מהם מגיעה לאלפי לירות. בשולי הפרדסים צומחים עצי תפוח, אגס, שקד ואפרסק, ומאחוריהם עצי איקליפטוס המטהרים את האוויר, כך שבכל עת מלכס היא ישוב קיט. המוח ההוגה מאחורי כל האמצעים הללו, האחראי להימצאות משאבת הקיטור ולכל הסידורים החקלאיים, הוא של אותו עשיר. לאחר שאותו עשיר מסיים את עמלו ופושט את בגדי העבודה, הוא משתרע בביתו על כורסה ארוכה וקורא את המברקים שהגיעו מרחבי העולם, או שהוא נוטל ספר מספרייתו, שמדפיה מכילים מאות ספרים. הוא מגוי בוודאי על כמה עיתונים אירופיים, ובמיוחד על עיתונים יהודיים כמו "החרות" או "האור". ייתכן שיכתוב מאמר חקלאי להעשיר בו את עיתון "החקלאי" וכמובן, הוא יודע כמה שפות.

מדי פעם הוא מרצה במועדונים בתחומי התמחותו, ובשעה שהוא בבית, עסוק בפיתוח הגותו, גם אשתו או בניו או בתו עוסקים בפעילות מחשבתית. מדי פעם, אם הוא רוצה לנוח, הוא מנגן עם בתו בפסנתר, ולעיתים הוא הולך לבית הכנסת לקיים את מצוות דתו. הוא משתחוה אל מול עשרת הדיברות ואל מול לוחות כתר תורה התלויים במקום גבוה בחזית בית הכנסת ומעוטרים בציורי אריות ונמרים. כשהוא יוצא מבית הכנסת, מברכים אותו כל הנוכחים בכבוד ובהערכה. לעיתים הוא עורך בביתו ערבי בילויים ומזמין אליהם את שאר בני החברה הגבוהה, וכך מתנהלים ביישוב חיים עירוניים תרבותיים כמו בארצות מתקדמות. כך מנהלים כל העשירים את חייהם ואת עסקיהם. יש להם מטרה מגובשת ותקווה אחת שאפשר לקרוא בעיניהם – הם הוגים בהן בהתלהבות ובהתרגשות – והן: "אוויה, הארץ הקדושה..." מילים אלו אינן עולות על לשונם בלי שיפנו אל ריבונו של עולם ויתחננו אליו, או אל תמונותיהם של יהודים חשובים כמו הרצל או מקס נורדאו או הברון רוטשילד, כאילו הם חוזרים על תפילותיהם איתם.

אנשים משכבה זו הם הגורם הפעיל החזק ביותר בארץ הקודש. השכבה האחרת של היהודים היא פועלים וסוחרים, שאין להם נכסים כלל והם מתקיימים בקושי. רוב תושבי מלכס הוא ממין זה. הסוחרים קונים ומוכרים בחדרים שיועדו לכך מחוץ לבתיהם, ולכן תראה שכל החנויות במלכס צמודות לבתים ודומות לצריף או לבקתה קטנה. הפועלים

הדיברות בצינור עץ או מתכת, עוטף אותו בנייר או בנייר שעווה וקובע אותו בצד ימין של פתח הבית. זה נקרא מזוזה. כל דתי קושר חוטים לכותונתו הפנימית, זה נקרא ציצית וזהו הזיכרון האחרון שנשארו ליהודים מן העבר.

5. המצב הבריאותי במלבס

בקולוניות היהודיות יש שירותי בריאות מאורגנים. בכל קולוניה יש רופא נודד ובית מרקחת המכיל את כל סוגי התרופות. בה בעת מוח'תארי הקולוניות מודיעים מייד ובזמן הקצוב על לידות ופטירות ועל מחלות. משום כך יש נתונים מסודרים מאוד על מחלות המופיעות ביישוב ועל מידת הפגיעה שהן גורמות. נתונים אלה נשמרים במרפאות, ואין ספק שהם מהימנים ועומדים בתנאי התיעוד. על כן בדרך כלל לא מופיעים בקולוניות סימני מחלה, שכן הם זוכים לטיפול ברגע הופעתם וננקטים אמצעי מניעה. הקדחת עשתה שמות ביהודים בתקופת ייסוד הקולוניות. מצב זה נמשך עד שחוטאו הביצות ויובשו, ניטעו האיקליפטוסים וכינין חולק בשפע, ועד שהחלה השגחה על תנאי התברואה ועל אגירת המים בקולוניות. כך נסתלקה המחלה, עד שבמשך חודשים לא היו מקרי קדחת. באחרונה, כאשר התפשטו הטיפוס והכולרה ברחבי סוריה והפילו חללים רבים, לא הגיעו המחלות לכפרים היהודיים. במקרה שהופיעה מחלה, היא טופלה מייד. לכן לא תראה בכפרים היהודיים סימנים למחלות שפוגעות בכפרינו כמו מלריה, גרענת, ראומטיזם, שחפת תורשתית ואנמיה. אין אצלם מקרי פטירה של יילודים מכיוון שהם פרי נישואים בריאים. מכיוון שהמשפחות מוקמות על בסיס תנאים הגיוניים, הילדים מתפתחים ומתבגרים ברווחה. לכן המתישבים כאן התרחקו מזמן מרעיון ההגירה לחוץ לארץ ומהתבססות בארץ אחרת, ואין ספק שדחיית הרעיון מסייעת להתנהלות ענייני הבריאות באופן הראוי. אי אפשר למצוא בכל הקולוניות אדם שאינו יודע קרוא וכתוב. במלבס בלבד קיימים שני בתי ספר, האחד נקרא "תלמוד תורה" והוא דתי ומיועד לבנים, והשני נקרא "בית הספר" והוא משותף לבנים ולבנות. בשני בתי הספר יחד יש 700 תלמידים ותלמידות. האור שהילדים מקבלים בבית הספר מתעצם ומתפתח בחיים המשפחתיים, ומתפשט בשקט וברוגע במרחבי הארץ הקדושה, הדומה לגן עדנים.

6. השפה והספרות העברית

בפרק על סיווג היהודים דיברתי על השפות של האשכנזים ושל הספרדים ועל ספרותם. כעת אעבור עם הקורא לדיון בשפה העברית, השפה הספרותית העתיקה והמשותפת של האומה היהודית. אמרנו קודם שהשפה העברית היא ענף גדול מענפי השפות השמיות, בדומה לארמית. אין ספק ששפה זו, שבה ירד הספר הראשון משמים, התורה, היא בעלת ערך דתי וייחוד היסטורי רב.

אין ספק שהדת, ואחריה השפה, הן מן הגורמים לקיום אחדות בין קבוצות היהודים, המהגרים חבורות־חבורות לארץ הקודש זה עשרים או שלושים שנה. כל קבוצה מגיעה מאזור אחר, וכל חבורה מדברת בשפה משלה. מכיוון שלא קיים הבדל דתי בין אשכנזים לספרדים, ואין ביניהם מחלוקות דתיות שאינן ניתנות לפתרון, הפכה השפה לגורם החזק היחיד שמחבר בין היהודים. העומדים בראש התנועה החברתית הזאת ערים למשאב רב־ערך זה, ובראש ובראשונה דאגו להפצה נרחבת של השפה העברית, וקבעו את העברית כשפת לימוד בבתי הספר. הם לא פסקו לרגע ממאמצייהם ומדבקותם כדי להשלים את החוסר במונחים טכניים, עד שהצליחו לבסוף להורות את כל המקצועות והמדעים בשפה העברית. בזכות בתי הדפוס העבריים שהקימו, התמלא שוק הספרים בחיבורים הרבים שהוציאו. השפה העברית על השירה, הספרות, המדעים, האומנות, ההיסטוריה והתורה שנכתבו בה, החלה לתפוס מקום חשוב בקרב השפות האחרות לאחר שעמדה להיעלם ולהיכחד מעולם השפות וההגות. כיום היא חיה בכל תחומי המחשבה ומכמניה. אין ספק שהשפה העברית החדשה שונה מאוד מהשפה הקדומה ששימשה לכתבת התורה והתלמוד, אך האותיות לא השתנו ומספרן עשרים וארבע כבעבר.

את חוקי הדקדוק של השפה העברית ניסח בצורה מסודרת גזניוס הנוצרי לפני מאתיים שנה. הוא חיבר ספר דקדוק של ארבע מאות עמודים, שנדפס בשלושים מהדורות, ובכל מהדורה הוכנסו שיפורים ותיקונים. המהדורה האחרונה של ספר הדקדוק נדפסה לפני ארבע או חמש שנים בגרמניה. שטיינברג היהודי ולוצאטו הגרמני נחשבים לגדולי החוקרים אחרי גזניוס. לשפה העברית יש ספרות קדומה עשירה, שאפשר לכתוב על אודותיה כמה כרכים. בדברינו נסתמך על דעות היהודים הנאורים באשר לתקופות הספרותיות המקוריות של השפה העברית, לרבות התנועה הספרותית שקמה לאחרונה. אם נביט בהיסטוריה של הספרות העברית באותה העין שבה אנו מביטים בהיסטוריה של התפיסות העבריות, תרחב היריעה עד מאוד. התקופה הראשונה בספרות העברית היא תקופת התנ"ך – תקופת כתיב הקודש – שהחלה חמש מאות שנה לפני מולד המשיח עליו השלום. מהתקופה הזאת לא נותרו יצירות רבות, מלבד כתיב הקודש. ספר תהילים מאת דוד [המלך] הוא פרי ההגות של אותה תקופה. התקופה מסתיימת בחורבן בית המקדש הראשון ובהקמת בית המקדש השני.

התקופה השנייה בספרות העברית היא תקופת התלמוד, שתחילתה מאתיים שנה לפני הספירה, ונמשכה חמש מאות שנה אחרי הספירה. עם זאת, יש המדברים על תקופה שנמשכה משנת מאות ועד מאתיים לפני הספירה, המכונה תקופת הספרים החיצוניים, שחלק גדול מאוצרות הספרות שלה אבד בתהום הנשייה. לפיכך מלומדים עבריים עושים כיום מאמצים כבירים להשיג שרידים ספרותיים מאותה תקופה. הספרות שחברה בתקופת התלמוד היא ספרות משפטית וסיפורי הקדמונים.

התלמוד הוא חיבור פרוזה המכיל פירושים וביאורים, והוא נחשב ליצירה החשובה באותה תקופה.

התקופה השלישית קרויה תקופת הגאונים והרבנים החכמים והיא נמשכה שלוש מאות שנה. אנשי התקופה עסקו בפירוש כתבי הקודש וחיברו יצירות הגות ופילוסופיה רבות.

התקופה הרביעית היא תקופת ספרד, שהחלה במאה השמינית לספירה ונמשכה בין שש מאות לשמונה מאות שנה. אנשי התקופה עסקו גם הם בפירוש התורה והתקדמו מעט בשירה ובפילוסופיה. צמחו מקרבם משוררים כמו אבן גבירול, יהודה הלוי ובן מימון, כולם ממשוררי ספרד. בסופה של תקופה זו החלה תקופת האשכנזים, והיצירה הספרותית שחיברו, ובמיוחד הפיוטים שנכתבו בגרמניה, עולה לאין ערוך על היצירה הספרדית.

את התקופה האחרונה בספרות העברית מכנים תקופת המאספים. היא החלה לפני מאה וחמישים שנה ועודה נמשכת. השירה, העיתונות והמחקרים הלשוניים הם היצירות של תקופתנו זו, שהחלה בגרמניה אבל התבססה ברוסיה.

בתקופה האחרונה התוודעו העברים לספרות הגרמנית ואחר כך לספרות הרוסית. הם טוענים שתנועתם הספרותית העברית היא פרי יצירה אישית ותוצאת ההתפרצות הגזעית הכללית. המשורר העברי הרוסי הגדול ביאליק, אחד המשוררים המאוחרים, פרסם קובץ שירים לפני עשרים וחמש שנים, שבו הוא הולך בעקבות יהודה הלוי. אומרים שיצירותיהם של המשוררים הגרים ברוסיה, כגון טשרניחובסקי, יעקב כהן ושניאור, הן בעלות ערך רב.

הספרות העברית זקוקה לשהות ולסבלנות כדי להפוך למודרנית לגמרי. נראה שהיא זקוקה לזמן כדי להשלים את אופייה הסיפורי והמחזאי. למרות קיומן של כמה יצירות מאת המשורר פרץ, אין די בכך. לאחרונה החלו ליצור בספרות העברית סיפורים ואגדות, מעין מעשיות לה פונטיין.

הרבה יצירות חדשות לחינוך הדור הצעיר ולפיתוח מחשבתו יוצאות לאור, ובהן יצירותיו של נוח פינס, וביחוד ספרו הזמיר, המחזיק שני כרכים שבהם קיבץ רבות מיצירותיהם של צעירי המשוררים בדור האחרון. הוא יהודי-רוסי, מהלאומיים הרוסים המפורסמים, שפרסם בהזמיר יצירות רבות ערך לדור היהודי הבא. ראוי לציין שהשירים חוברו ברוח מהפכנית, ובסוף הספר פורסם שיר מאת משורר אמריקני בשם אימבר תחת הכותרת "התקווה"¹¹:

11 במקור מצוין השם כך – "חאתיקוא" – בתעתיק בערבית. מילות השיר מובאות גם הן בתעתיק בערבית, ולאחריהן מופיע התרגום: "התקווה. כל זמן שנפשות היהודים חיות, עינו של האדם היהודי תמיד מביטה לעבר ציון, למזרח ולירושלים. תקוותנו לא אבדה לחלוטין, תקוותנו היא תקווה עתיקה לשוב לארץ הקודש. אנו נלך לעיר שבה חי המלך דוד" (הערת המתרגם).

כל עוד בלבב פנימה
נפש יהודי הומייה
ולפאתי מזרח קדימה
עין לציון צופייה
עוד לא אבדה תקוותנו
התקווה הנושנה
לשוב לארץ אבותינו
לעיר בה דוד חנה.

שירים ויצירות נלהבים - בדומה לשירי אימבר - מוסיפים להופיע, לעבור מיד ליד ולהתגלגל על הלשונות. אפשר להזכיר כמה יצירות ברוח זו: הספר שירים שנדפס לפני שבע שנים מיצירתו של המשורר ביאליק; הספר שירים ופואמות מאת שניאור, שקיבץ את שיריו שנכתבו בשנים 1900-1913 ונדפס באודסה; וכן ספר השירים שנדפס ב־1904 פרי עטו של יעקב כהן.

בזמן האחרון הופיעו כמה צעירים ביאפא שאינם מפסיקים ליצור: ברש וקיפניס מחברים שירים, וברנר הצעיר מפרסם סיפורים. יעקב שטיינברג כותב פרוזה, יעקב רבינוביץ' מחבר מאמרים עיתונאיים, ויהודה גרוזובסקי מחבר ספרי לימוד לבתי הספר. צעירים אלה פתחו באמצעות השכלתם אופקים חדשים לשפה העברית. לימודי הספרות העברית בבתי הספר תורמים לרוח הספרותית ומחזקים את כוחה.